

МЕДІАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**MEDIATION IN THE CRIMINAL PROCESS**

**Хахуцяк О.Ю., к.ю.н., доцент,
професор кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ**

**Степанова Г.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ**

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем кримінального процесу – медіації як найпоширенішої форми відновного правосуддя. Метою медіації у кримінальних провадженнях є можливість врегулювати ситуацію, що виникла у зв'язку із вчиненням кримінального проступку чи кримінального правопорушення. Вона є спробою досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої шкоди кримінальним правопорушенням.

Сьогодні традиційне кримінальне провадження не в змозі максимально задовольнити законні інтереси учасників кримінального провадження з огляду на низький рівень довіри громадян до діяльності органів публічної влади. Досліджено, що медіація розвивається в Україні вже близько 20-ти років і є альтернативним процесом врегулювання кримінально-правових конфліктів. На підставі системного аналізу чинного законодавства, а також висновків Національної асоціації медіаторів України визначено, що застосування медіації є корисною для вирішення багатьох конфліктів, а особливо тих, які чутливі до збереження стосунків і ризиків репутаційних втрат (кримінально-правових, цивільних, адміністративних тощо). Медіація може бути застосована незалежно від того, чи знаходиться справа у суді (досудова, позасудова медіація та медіація у процесі судового розгляду). Констатовано, що медіація вчить вибудовувати взаємовідносини та знаходити рішення, враховуючи інтереси, цінності, потреби, почуття людини, а не виходити лише з її емоційних реакцій, поведінки, принципових позицій; дає шанс не стати засудженим у юному віці, виправити ситуацію із завданою шкодою для потерпілої сторони, зробити належні висновки та більше не вчиняти кримінальних проступків і правопорушень. Акцентовано увагу на тому, що до переваг медіації належать: економія часу та фінансових ресурсів, вплив на результат, конфіденційність процедури, збереження чи відновлення прав потерпілого, запобігання виникненню кримінально-правових конфліктів у майбутньому. У разі успішної медіації – гарантія виконання рішення. Охарактеризовано поняття, принципи та мета медіації як способу врегулювання кримінально-правових конфліктів. Розглянуто правовий статус медіатора як специфічного й обов'язкового учасника процесу медіації.

Ключові слова: медіація, медіатор, умови проведення медіації, принципи медіації, конфіденційність, толерантність, нейтральність, спосіб вирішення конфліктів, примирення сторін.

The article is devoted to highlighting one of the actual problems of the criminal process - mediation as the most common form of restorative justice. The purpose of mediation in criminal proceedings is the opportunity to settle the situation that arose in connection with the commission of a criminal misdemeanor or criminal offense. It is an attempt to reach a voluntary understanding (reconciliation) between the victim and the offender in order to compensate for the damage caused by the criminal offense.

Today, traditional criminal proceedings are unable to maximally satisfy the legitimate interests of the participants in criminal proceedings due to the low level of trust of citizens in the activities of public authorities. It has been studied that mediation has been developing in Ukraine for about 20 years and is an alternative process of settling criminal legal conflicts. Based on a systematic analysis of the current legislation, as well as the conclusions of the National Association of Mediators of Ukraine, it was determined that the use of mediation is useful for resolving many conflicts, especially those that are sensitive to the preservation of relationships and risks of reputational losses (criminal, civil, administrative, etc.). Mediation can be applied regardless of whether the case is in court (pre-trial, out-of-court mediation and mediation in the process of judicial review of the dispute). It was established that mediation teaches how to build relationships and find solutions, taking into account a person's interests, values, needs, feelings, and not based only on his emotional reactions, behavior, principled positions; gives a chance not to become convicted at a young age, to correct the situation with the damage caused to the injured party, to draw appropriate conclusions and not to commit criminal misdemeanors and offenses again. Attention is focused on the fact that the advantages of mediation include: saving time and financial resources, the ability to influence the result, confidentiality of the procedure, the possibility of preserving or restoring business relations, the possibility of preventing conflicts in the future. In the case of successful mediation, a guarantee of execution of the decision. The concept, principles and purpose of mediation as a way of settling criminal legal conflicts are characterized. The legal status of the mediator as a specific and mandatory participant in the mediation process is considered.

Key words: mediation, mediator, conditions of mediation, principles of mediation, confidentiality, tolerance, neutrality, method of conflict resolution, reconciliation of parties.

Постановка проблеми. 16 листопада 2021 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про медіацію» № 1875-ІХ. Цей акт пройшов тривалий та дуже непростий шлях на етапі його підготовки та оформлення у відповідний законопроект.

Прийняття закону, яким встановлюються обов'язкові норми у сфері правового регулювання процедури медіації, має важливе значення для всіх учасників відповідних суспільних відносин. Однак, крім регуляторної, не менш важливе значення має його інформаційна функція. Норми цього Закону тепер є основоположними для пізнання процедури медіації, відповідного навчання медіації, а також для можливого застосування в інших нормативно-правових актах.

Прийняття Закону України «Про медіацію» дало змогу на законодавчому рівні регламентувати сферу застосування медіації, її принципи, вимоги до медіатора, його

права та обов'язки, відповідальність, процедуру проведення медіації, права та обов'язки сторін медіації тощо.

Юридична енциклопедія так визначає поняття медіації (від лат. mediation – посередництво): приватне та конфіденційне використання посередників для виходу із конфліктної ситуації [14]. Вона дає можливість уникнути втрати часу в судових засіданнях і додаткових і непередбачуваних матеріальних витрат. Це нова форма залагодження правових спорів, яка прийшла до нас із західних країн.

Закон України «Про медіацію» визначає, що медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів. Вона може бути проведена як до звернення до суду, так і під час судо-

вого провадження. Водночас, її проведення не впливає на перебіг позовної давності [11].

Сторони медіації мають право:

- за взаємною згодою обрати медіатора (медіаторів) та/або суб'єкта, що забезпечує проведення медіації;
- визначити умови договору про проведення медіації;
- за взаємною згодою залучати до медіації інших учасників;
- відмовитися від послуг медіатора (медіаторів) та обрати іншого медіатора (медіаторів);
- у будь-який момент відмовитися від участі у медіації;
- у разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації звернутися до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в установленому законом порядку;
- залучати експерта, перекладача та інших осіб, визначених за домовленістю сторін медіації [16].

За результатами медіації сторони можуть укласти угоду, в якій буде встановлено зобов'язання, способи та строки їх виконання, наслідки їх невиконання або неналежного виконання, інші умови.

Запровадження інституту медіації значною мірою вплине і на розвиток сфери застосування, середіншого в системі юстиції щодо дітей, безплатної правової допомоги.

Зокрема, наразі на розгляді в Парламенті перебуває також законопроект «Про юстицію, дружню до дитини», де теж по аналогії використовується процедура медіації. Цей законопроект оперує поняттям «медіаційне виведення дитини з-під кримінального переслідування». Враховуючи ступінь тяжкості вчиненого дитиною кримінального правопорушення, відомості про особу дитини та умови її життя, за її згодою та за згодою її законного представника до неї може бути застосовано виведення з кримінального провадження за угодою з прокурором на підставах і в порядку, які передбачено кримінальним та кримінальним процесуальним законами. Тобто, якщо дитина виконає угоду за результатами медіації – її може бути звільнено від кримінальної відповідальності, від покарання чи відбування покарання, а також буде враховано як обставини, що пом'якшує покарання [18].

Також Закон України «Про безоплатну правову допомогу» містить загальні положення, які передбачають надання особі допомоги в забезпеченні доступу до медіації. Механізм реалізації цих положень було визначено тільки після ухвалення профільного Закону «Про медіацію».

«Отже, враховуючи наведені переваги медіації та можливості її використання у відповідних правовідносинах, із набранням чинності Законом України «Про медіацію» варто очікувати поширення в суспільстві культури мирного врегулювання конфліктів та спорів, адже в процедурі медіації сторони самостійно визначатимуть для себе узгоджені дії та рішення», – резюмував директор Директорату правосуддя та кримінальної юстиції Олександр Олійник [13].

Протягом 2001–2012 років «Український центр порозуміння» реалізував низку проектів з медіації у кримінальних справах, які включали, зокрема, передачу справ на медіацію з судів. До багаторівневого механізму взаємодії було залучено представників відділів внутрішніх справ та прокуратури на місцях, суддів, медіаторів, жертв та порушників. Такий механізм був упроваджений у восьми регіонах України, а результатом впровадження було проведення 541 медіацій та 152 конференції з відновного правосуддя» [20].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 року № 1335-р затверджено План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Відповідно до його положень передбачено, що для «забезпечення найкращих інтересів дитини як пріоритетна засада формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя, що декларується, зокрема, міжнародними стандартами, потребує

ефективного впровадження таких спеціальних практик та механізмів, як методика «Зелена кімната», процедура відновного примирення (медіації), соціального патронату» [19]. Також у 2019 році було запроваджено пілотний проект «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення», який був спрямований на організацію ефективної комунікації, 44 забезпечення відшкодування заподіяної шкоди, раннє виведення неповнолітніх правопорушників із кримінального процесу [20]. Реалізація даного проекту розпочалася з березня 2019 року у Донецькій, Одеській, Львівській, Луганській, Миколаївській та Харківській областях, а після успішних результатів з квітня 2020 року проект було поширено на всю територію України. До програми залучалися за їх згодою неповнолітні, які є підозрюваними у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості та раніше не притягалися до кримінальної відповідальності. Ще один проект «Впровадження відновного правосуддя в Україні» здійснюється за підтримки Верховного Суду. З його допомогою намагаються «зміцнити спроможність українських громад здійснювати відновне правосуддя для боротьби зі злочинністю, вирішення конфліктів і сприяння виправленню завданої злочинною шкоди» [5]. Незважаючи на те, що це незначні масштаби здійснення таких проектів, заперечувати переваги медіації перед судовим вирішенням кримінальних спорів неможливо. Так, на ефективність та актуальність застосування медіаційної процедури в кримінальному процесі вказує статистика закриття проваджень у зв'язку з примиренням сторін:

- у 2019 році суди закрили провадження у кримінальних справах стосовно 22,4 тис. осіб, з них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 3,3 тис., що становить 14,9 % [1];

- у 2018 році суди закрили провадження у кримінальних справах стосовно 22,4 тис. осіб, з них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 3 тис., що становить 13,3 % [2];

- у 2017 році суди закрили провадження у кримінальних справах стосовно 19,7 тис. осіб, з них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 3 тис., що становить 15,3% [3];

- у 2016 році суди закрили провадження у кримінальних справах стосовно 16,8 тис. осіб, з них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 2,9 тис., що становить 17,3% [4].

Загалом у 2019–2021 роках, за час дії Програми відновного правосуддя, у ній взяли участь 240 неповнолітніх. Понад 200 дітей вже успішно пройшли передбачені угодами про застосування Програми заходи з розвитку особистості, корекції поведінки та ре соціалізації [6].

Досвід впровадження Програми відновного правосуддя став основою для внесення змін у законодавство з метою найкращого забезпечення інтересів дитини і суспільства загалом. Так, минулого тижня Комітет з питань правової політики Верховної Ради України попередньо схвалив законопроект 5617 – це загальний законопроект про юстицію, дружню до дитини.

Міжнародні стандарти закликають держави включити механізми відновного правосуддя у кримінальних справах (зокрема примирення, медіацію) до національних правових систем. Так, положення щодо застосування механізмів відновного правосуддя у вигляді медіації містить Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (99) 19 державам-членам, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах.

Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res (2018)8 щодо відновного правосуддя у кримінальних справах її метою є заохочення держав до активного використання механізмів відновного правосуддя у кримінальному процесі. В обох наведених реко-

ментаціях викладені ключові принципи, правила та умови застосування відновного правосуддя у кримінальних справах. Їх можна узагальнити таким чином:

- принцип вільної згоди – механізми відновного правосуддя можна застосовувати лише за наявності вільної згоди сторін, при цьому на будь-якому етапі процедури будь-яка сторона може відкликати свою згоду;
- принцип поінформованості – сторони повинні бути детально поінформовані про відповідну процедуру та розуміти її наслідки для кримінального процесу;
- принцип конфіденційності – дискусії між сторонами у межах процедури повинні залишатися конфіденційними, і не можуть використовуватись у подальшому, якщо сторони не домовилися про інше;
- принцип доступності – відновне правосуддя має бути загальнодоступною процедурою. Тяжкість чи місце вчинення правопорушення самі по собі не повинні впливати на можливість застосування процедури;
- принцип рівності учасників – відновне правосуддя не реалізується з метою просування інтересів потерпілого чи правопорушника. Натомість воно забезпечує нейтральний простір, де усі сторони заохочуються і підтримуються з метою задоволення їхніх потреб, наскільки це можливо;
- принцип професійності – медіатори, які беруть участь у процесі, повинні бути спеціально підготовлені та навчені, а держава повинна розробити процедури та практики медіації у кримінальних справах;
- фокус на відшкодуванні завданої шкоди – дискусії повинні бути спрямовані передусім на виправлення та відшкодування шкоди, якої заподіяно потерпілим;
- остаточне рішення залишається за судовою владою – у справах, де процедури відновного правосуддя призвели до домовленості між сторонами, остаточне рішення про те, як діяти далі, повинно залишатися за судовою владою.

Процедури відновного правосуддя можуть застосовуватися як до дорослих, так і до неповнолітніх. Єдиною особливістю відновного правосуддя у справах щодо неповнолітніх відповідно до міжнародних стандартів є те, що участь у цій процедурі можуть брати батьки чи інші законні представники неповнолітнього, щоб гарантувати, що права дитини не порушуються.

Проаналізувавши чинне законодавство в Україні та останні зміни до законодавства (у рамках нашого питання), можемо прийти до висновку, що будь-яких особливих норм, що регулювали б медіацію у кримінальному процесі, майже не міститься. Відповідно, цього не досить з огляду на те, що кримінальний процес має свою спе-

цифіку, тому медіація у кримінальному процесі повинна визначати певні особливості у провадженнях.

Висновки. Підсумовуючи, хочемо зазначити, що проаналізувавши законодавчі акти щодо проведення медіації у кримінальному процесі, жоден не містить детальної процесуальної регламентації процедури медіації, що вказує на необхідність удосконалення законодавчого закріплення інституту медіації в кримінальному процесуальному законодавстві. Відповідно до чого, ми вважаємо, що для належної процесуальної можливості застосування даного інституту у кримінальному процесі, законодавець, при внесенні змін і доповнень до чинного КПК України має враховувати наступні елементи:

1) *Вимоги до медіатора у кримінальному процесі.* Медіатор, що бажає працювати у цій сфері, додатково до тих вимог, що зазначені у Законі, повинен пройти спеціальне навчання саме для медіації у кримінальному процесі. У відповідності до чого, має бути визначений процесуальний статус медіатора у кримінальному процесі і закріплені у КПК України.

2) *Оплати праці медіатора у кримінальному провадженні.* Наприклад, незрозумілим залишається питання, якщо хтось зі сторін спору нездатний оплатити послуги медіації через скрутний стан, але бажає його залучити, тобто можливість безоплатно надавати послуги медіації у кримінальному процесі.

3) *Створення реєстрів медіаторів за відповідними галузями спеціалізації* (кримінальні, цивільні, сімейні тощо).

4) *Відповідальність медіатора у кримінальному провадженні.* Наприклад, якщо мова буде йти про надання неналежної допомоги, розголошення відомостей, що стали йому відомі під час його залучення у кримінальне провадження, ін.

5) *Визначення віку осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, але не досягли віку кримінальної відповідальності, при застосуванні медіації.* Тобто розглянути можливість застосування медіації до малолітніх осіб (у віці 11–16 років), до яких можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру. Відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК України медіація може застосовуватись до кримінальних проступків, нетяжких злочинів, а також до кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення.

Отже, даний інститут є важливою складовою розвитку кримінального процесуального законодавства, тому що він значно скорочує час здійснення досудового розслідування, забезпечує економію фінансових ресурсів, забезпечує потерпілому швидке відновлення порушених прав.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2019 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Krumin_sudu_pravoror_2019.pdf
2. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2018 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_statistika_kriminal_2018.pdf
3. Аналіз стану здійснення судочинства судами кримінальної юрисдикції у 2017 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Analiz_krum_sud_2017.pdf
4. Аналіз стану здійснення судочинства у 2016 році (за даними судової статистики). URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FC0243F91293BFEEC2258_0E400478576](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FC0243F91293BFEEC2258_0E400478576)
5. Берт Маан, Ремко ван Пі, Аліна Сергєєва, Світлана Сергєєва, Луїза Романадзе, Володимир Родченко «Gap-Аналіз впровадження інституту 85 медіації в Україні». *Проект ЄС Право-Justice*. 2020. 93 с. URL: https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5f7d/2a9/5f5f7d2a9b5cb3_56474501.pdf
6. Відновне правосуддя для неповнолітніх. Програма підвела підсумки. URL: <https://yvu.com.ua/vidnovne-pravosuddya-dlya-nerovnoolitnih-programa-pidvela-pidsumky>
7. Жукова Т.С. Ефективність застосування програм по запобіганню злочинності неповнолітніх та молоді Італії й імплементація їх в Україні. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2010. № 2. С. 150-156. *Науковий вісник НАВС*. № 3, 2014. С. 53.
8. Зарубей В.В., Степанова Г.М. Медіація як форма відновного правосуддя. Правове регулювання особливих порядків кримінального провадження. Програма круглого столу (28 квітня 2015 року). К. 2015.
9. Кисельова Т. С. Інтеграція медіації в судову систему України: Програмний документ. Рада Європи. Київ. 2017. 30 с. URL: <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Kyselova-T.-MediationIntegartion-UKR.pdf>, с. 10
10. Кодекс етики медіатора НАМУ. ЗАТВЕРДЖЕНО рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 07.12.2017, протокол № 1. URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/ethical-code/>
11. Медіація. Юридична енциклопедія : у 6 т., ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3 : К. 792 с.

12. Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 № 892 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 12.09.2016 р. за № 1243/29373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>
13. Олександр Олійник: медіація як запорука поширення в суспільстві культури мирного врегулювання конфліктів та спорів. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/oleksandr-oliy-nik-mediatsiya-yak-zaporuka-poshirennya-v-suspilstvi-kulturi-mirnogo-vregulyuvannya-konfliktiv-ta-sporiv>
14. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
15. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
16. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
17. Проект Закону про юстицію, дружню до дитини. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137
18. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p#Text>
19. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p#Text>
20. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21.01.2019: Дата оновлення: 14.08.2020 № 172/5/10 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19>
21. Рекомендація N R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text
22. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf
23. Сучасна характеристика інституту медіації. Степанова Г.М., Григорчук Н.П. URL: file:///C:/Users/User/Desktop/2021-2022/1_2022.pdf